№ 103: НАШІ МАЛЕНЬКІ ІСТОРІЇ

Дрібні фрагменти великої мозаїки

ЯНА КУБИШКІНА

26 ТРАВНЯ 2023

Енциклопедичні довідки на початку розділу про нового письменника в підручнику української літератури ніколи не зацікавлювали мене. Перше знайомство з авторами в школі виходило невдалим: вони здавалися скоріше картонними фігурами, ніж повнокровними людьми. Згодом я зі здивуванням виявила, що митці — це живі особи, а пов'язане з ними різноманіття історій дає змогу зрозуміти письменника і його шлях краще, ніж дати й нудні відомості.

Михайло Бойчук, «Школа», 1910-ті роки

Скажімо, наприкінці 1920-х років письменник Юрій Смолич, «один із кращих поетів української оновленої землі» (за власною оцінкою) Майк Йогансен і журналіст Олександр Мар'ямов відпочивали в Одесі в Лермонтовському санаторії, куди потрапили на оздоровлення за партійними путівками. Були страшенно бідні: Мар'ямов ходив без черевиків, у старих стоптаних калошах, а штани на сідницях мав геть потерті. Однак це не заважало парубкові нести себе гордо, усе-таки він, машинний учень із криголаму «Літке», проплив дванадцять морів і цілий океан, а з цієї мандрівки привіз неймовірного таланту репортаж. Коли трійця йшла в місто, то Мар'ямов брав із собою папку для паперів і тримав іззаду, затуляючи дірки на штанях. Постава від того ставала вельми поважною — перед Сашком усі поступались. А ще завдяки йому Смолич і Йогансен відвідували театри навіть в аншлаги: квитки журналістові продавали завжди.

Та не всі модерністи ходили в порваних штанях і стоптаних черевиках. Валер'ян Поліщук, наприклад, їздив до Європи — дослідити занепад капіталістичного Заходу, залюдненого бідняками й повіями, і купити обновок. Самі подивіться, що звітує радянському читачеві

Поліщук про Гамбург 1924 року: «У тих вузеньких вулицях живе портова біднота, яка живиться покидьками і жінки й сестри якої вдень і вночі напівголі стоючи в одчинених вікнах закликають матросів і всіх инших на брудне ліжко проституції. В тому оточенні темних брудних вулиць і невільної розпусти виростають діти, які копаються в смітті тут-же на вулиці і яких тут так багато». Інші пункти мандрівки Поліщук описує в такому ж дусі, лиш подеколи вшановуючи красу архітектури.

Однак листи до дружини звучать трохи по-іншому. У них пан Валер'ян ніби поїхав у шопінг-турне: «Сьогодні посилаю тобі телеграму про висилку мені 20 червінців в доларах через Українбанк. Я витратив усі гроші і половину з них пішло на річні покупки, які я привезу додому. Купив Паці костюм теплий, тобі дуже гарну білизну й т. ін. Плаття тобі куплю їдучи назад». Або так, стисліше: «Купив собі черевика і капелюхи». Або з усвідомленням суворої реальності: «Да, Йолю, купив тобі цілий флакон Лорігану де Коті і дві пари паризьких шовкових панчох. Це вже моя остання для дому покупка, то, мабуть, на дорогу додому прийдеться позичити грошей трохи, коли десь не викручу».

Який іронічний контраст! Мандрував, до речі, Поліщук не один, а разом із Олесем Досвітнім і Павлом Тичиною. Сам Валер'ян позичав грошей на дорогу додому після шопінгу, але страшенно дратувався через економність Тичини й навіть жалівся дружині, що Тичина — скнара: купує дешеві бутерброди, а потім не має сил ходити містом, збирає нікудишні булавочки, всюди тягає за собою брудну коробку, яку привіз іще з Харкова (колеги все-таки переконали Тичину її викинути). Ощадливість супутника так дратувала Поліщука, що він навіть не хотів брати з собою «слимака», як називав Тичину, у подальшу подорож до Парижа.

«Ваше запитання дуже добре й цікаве, я його вставлю у свій роман».

Письменницькі стосунки в мандрівках не завжди такі складні, а митці з легшими характерами іноді готові й разом посміятися зі своїх вад.

Історія дружби поета Миколи Зерова, Віктора Петрова (для художньої літератури обрав псевдонім В. Домонтович) і Людмили Курилової розпочалася влітку 1927 року. Цей сюжет теж пов'язаний із курортом, тільки не одеським: трійця познайомилася в Будинку відпочинку наукових робітників України, що в Буюрнусі (південний берег Криму). Коли пані Людмила, викладачка педагогічного інституту в Харкові, прибула на відпочинок, то зустріла поета Павла

Филиповича, композитора Михайла Вериківського, літературознавця Павла Попова, одного з перших українських індологів Павла Ріттера і вже згаданих Зерова й Петрова. Природно, що в такій компанії за обідом і після трапез у спільній їдальні відбувалися дискусії на літературні, мистецькі та філософські теми.

Віктор Петров любив похизуватися афоризмами, які сам і вигадував. Деякі з них були вдалі, а з інших Курилова і Зеров по-доброму посміювались. Поет тоді склав жартівливу епіграму, у якій зітхав, що Петров був би зовсім безплямним сонцем, «якби хоч трішечки притих».

Інша дружня епіграма народилася з двох випадків. Перший був пов'язаний із тим, що пан Віктор дуже любив каву і говорив, що вона має бути «міцна, гаряча й солодка, як поцілунок»; одного разу він таки отримав напій потрібної температури — і сильно обпікся. Другий стосувався певності Петрова в тому, що він добре розуміється на особливостях кримських ґрунтів. Місцева земля, запевняв письменник, узагалі не тверда; її погана репутація — плід вигадок «городян». І, щоб довести слушність своїх поглядів, він вирішив сам показати Зерову і Куриловій, як легко і просто орудувати сапкою, розпушуючи ґрунт. Тоді якраз у відпочинковому будинку закладали нові клумби, тож простору для демонстрації не довелося довго шукати. Петров узяв сапку — і вже на другому ударі, не розрахувавши сил, махнув нею так високо, що поранив чоло. Друзі, перед тим як посміятись, звісно, помастили йодом рану і заліпили пластирем. Суперечка про твердість ґрунтів трохи втратила актуальність, а невдовзі Зеров написав епіграму, у двох строфах якої йшлося про підступні покарання, зготовані Петрову долею: то «зробився він необережний / і вдарив сапкою себе», то «кавою, гарячою і солодкою / язика собі обпік». Утім, Петров відчував себе героєм дня, тож на кепкування не ображався.

Жартівливі суперечки того літа здобували й серйозніше літературне життя. Якось зайшла мова про окуляри: Петров і Зеров носили їх завжди; перший доводив, що кожна культурна людина має їх носити — і носити не знімаючи, постійно. Пані Людмила, сміючись, запитала: «А коли ви цілуєтеся, то окуляри скидаєте?» Прямо письменник не відповів, тільки сказав: «Ваше запитання дуже добре й цікаве, я його вставлю у свій роман». Обіцянки дотримався: у книжці «Дівчина з ведмедиком» лукаве питання звучить із вуст шістнадцятирічної Зини. Адресоване воно до викладача Іполіта Миколайовича й лунає у розмові за сімейною трапезою з гостем.

Їжа, до речі, завжди посідала важливе місце в книгах і житті їхніх творців. Смачними стравами залагоджували питання з партією чи виявляли підтримку в ситуаціях, де відвертіші жести мали б фатальні наслідки.

Становище митців було таким, що кожне необережне слово несло за собою ще один рік заслання чи ув'язнення.

Наприклад, історія неймовірного порятунку класика кримськотатарської літератури Ешрефа Шем'ї-заде — саме такий випадок порятунку. В 1941 році письменник очікував вироку в ізоляторі Іркутська, куди потрапив після арешту в Криму. Якось його, знесиленого і змученого постійним недоїданням, його викликав слідчий — і почав безпричинно кричати. Відтоді умови стали абсолютно нестерпними: допити, грубість, рапорти. Хіба що в карцер не саджали. Під час однієї з таких уже постійних ранкових екзекуцій слідчий, як зазвичай, почав кричати, аж раптом похапцем підсунув поету пакунок. Шем'ї-заде розпакував його й був здивований: там лежало смажене м'ясо, загорнуте в домашній лаваш. Слідчий прошепотів: «Їж, їж!» — і продовжив кричати і сваритися.

Виявилось, що «особистий кат» письменника — це кримський татарин Асан Караманов, що походив із освіченої родини й палко любив поезію Шем'ї-заде. Цей слідчий-інтелігент поставив собі за мету закрити кримінальну справу. Щоб оминути підозри, він спеціально створював ілюзію особливої суворості, і таки здійснив задумане: митця відпустили через відсутність складу злочину. Пізніше, коли Ешреф жив у Ташкенті після депортації, Асан часто приходив в гості, а згодом навідувався й до онуків.

Питання партійної лояльності залагоджувала пригощаннями й горілкою письменниця Дарина Макогон, відома під псевдонімом Ірина Вільде. Історію такої хитрості розповів Анатолій Дімаров. Якось прийшла вказівка «проробити» Вільде. Виступали і так, і сяк, а письменниця тільки сиділа, кивала і примовляла: «Ой, як мені подобається, як ви говорите, як ви мене критикуєте!» Один із присутніх запропонував: «Ну, Дарино, а тепер ти скажи, покайся». Письменниця відповіла: «Ой, ви знаєте що? Це вже так набридло: виступати, трибуни. Я принесла корзину канапок, горілочки. Давайте в сімейному колі обговоримо, отам уже на столі приготовлено, ідіть туди». За словами Дімарова, закінчилося це обговорення тим, що навіть представник райкому цілував Ірині Вільде руки.

Письменники, що перебували в безповоротній немилості партії, уже не могли викрутитися за допомогою бутербродів, пляцків і горілки. Становище митців було таким, що кожне необережне слово несло за собою ще один рік заслання чи ув'язнення.

Наприклад, коли українську поетесу і дисидентку Ірину Сеник судили вдруге, то звинувачували

в антирадянських віршах. Прокурор кричав: «Хоч би одного написала по-російськи!» — на що пані Ірина відповіла: «Та я написала, тільки він у мене в голові — а там ви обшуків не проводили». «Ну то скажіть», — пролунало від судді. Сеник одразу попередила, що вірш не припаде йому до смаку — і продекламувала «Что, товарищ?», у якому містилися, зокрема, такі рядки: «Что, товарищ, / мечетесь от счастья? / Взгляните-ка быстрее / на подвиги советской власти, / что всем “свободу” сеет». Суддя справді не вподобав єдиного вірша Сеник російською: до 6 років ув’язнення і 4 років заслання він накинув ще один рік заслання. На той момент Сеник вже відбула 10 років концтаборів Сибіру і 12 років заслання.

Кожен із розказаних епізодів — це фрагмент великої мозаїки української літератури. Кожен із них дивом вцілів у бурі під назвою Радянський Союз. Уцілів на відміну від своїх дійових осіб: Зеров, Йогансен, Досвітній і Поліщук були розстріляні, а інші жили далі в пеклі на землі. Їхні різнобарвні долі в підручниках перетворилися на чорно-білу копію, яка й залишається в головах учнів після вивчення теми. Однак не дати народження й розстрілу допомагають зрозуміти цінність і сутність автора, а саме живі деталі про колись живу людину.

ЯНА КУБИШКІНА 26 ТРАВНЯ 2023

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**